

Болысбаева А.К.

докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aiya-8707@mail.ru

**ЭКСТРЕМИЗМНІҢ ФЕМИНИЗАЦИЯСЫ
ӘЛЕУМЕТТІК ФЕНОМЕН РЕТІНДЕ
(исламизмнің мысалында)**

Қазіргі таңда діни экстремизм трансформацияланып, эволюцияланып, жаңа формада феминистік экстремизм кейпінде әлемдік қауымдастықта орын алып отыр. Әйел адамның радикализациясының күнделікті өмірден бастап, саяси институттар дәрежесіне дейін ықпал етуіне байланысты бұл бүгінгі күн тәртібіндегі басты мәселеге айналды. Сондықтан осы зерттеудің мақсаты экстремизмнің феминизациясы процесін жан-жақты қарастыру болып табылады.

Мақалада экстремизмнің феминизациясы мәселесіне арналған отандық, ресейлік және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне талдау жасалынды. Заманауи тенденцияларды анықтау мақсатында эксперттердің сұхбаттары сараланды.

Зерттеу барысында экстремизмнің феминизация процесінің шығу себептері, оның қоғамға ықпалы және аталмыш проблеманың алдын алу шараларын қарастырумен қатар, экстремизмге бейім әйелдің әлеуметтанулық портреті құрастырылды.

Жалпы, алынған мағлұматтар болашақта діни экстремизм мен терроризмге қарсы әрекет бағдарламаларын даярлау, контрагитациялық дәрістерді, сонымен бірге студенттерге дәрістер жасақтауда қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: исламизм, экстремизмнің феминизациясы, мұсылман әйел, салафизм, исламдық белсенділік.

Bolysbayeva A.K.

PhD student, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: aiya-8707@mail.ru

**Feminization of extremism as a social phenomenon
(on example of Islamism)**

In our days religious extremism is transforming, evolving has appeared before the world community in a new form of feminist extremism. The radicalization of women affects all levels of society from everyday life to political institutions, so this problem is the most topical for today. Therefore, the purpose of this article is to study the feminization of extremism. In the article analyzed the works of Kazakh, Russian and foreign scientists researched the problem of extremism's feminization. In order to research modern situation analyzed of expert interviews. In the course of the study, the reasons for the feminization of extremism, its impact on society, methods of prevention, and a portrait of a woman susceptible to extremism were identified.

In general, the provided research can be used to create programs to counter extremism and terrorism, the preparation of counter-lecture lectures, as well as lectures for students.

Key words: Islamism, the feminization of extremism, the Muslim, Islamic activism, Salafism.

Болысбаева А.К.

докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: aiya-8707@mail.ru

Феминизация экстремизма как социальный феномен (на примере исламизма)

На сегодняшний день религиозный экстремизм трансформируясь, эволюционируя, предстал перед мировой общественностью в новой форме феминистского экстремизма. Так как радикализация женщины влияет на все уровни жизнедеятельности общества, начиная от повседневного быта заканчивая политическими институтами, данная проблема является самой злободневной на сегодняшнее время. Поэтому целью данного исследования является изучение феминизации экстремизма. В статье проанализированы труды отечественных, российских и зарубежных ученых, посвященные проблеме феминизации экстремизма. В целях определения современных тенденций был проведен анализ экспертных интервью. В ходе исследования выявлены причины феминизации экстремизма, его влияние на общество, методы профилактики, а также сконструирован социологический портрет женщины, подверженный влиянию экстремизма.

В целом, полученные данные могут быть использованы в создании программ по противодействию экстремизму и терроризму, подготовке контрагитационных лекций, а также лекций для студентов.

Ключевые слова: исламизм, феминизация экстремизма, мусульманка, исламский активизм, салафизм.

Кіріспе

Қазіргі күні әлемдік қауымдастықтың күн тәртібінде тұрған басты мәселелердің бірі діни экстремизм мен терроризм болып табылады. Себебі, зорлық-зомбылықты ақтау үшін діни көзқарастар қолданылатын болса, соңғысына ешқандай тосқауыл болуы мүмкін емес. [Mauger J-F., 2001: 361-376]. Ал жаһандану эрасында барлық діндер радикализация процесіне бейім болып келеді, сол себепті белгілі бір діни дәстүрге террористік зорлық-зомбылық тән деп есептеуге еш негіз жоқ [Rapport D., 1988: 195-213]. Белгілі бір кезеңде террористік әрекеттерге барлық әлемдік және ұлттық діндердің барғандығы тарих беттерінен белгілі. Атап айтатын болсақ, Теология реконструкциясы және Христиандық біртектілік қозғалысының өкілдері АҚШ-тағы жүктілікті тоқтататын клиникалар мен олардың персоналдарына қарсы лаңкестік актілері [Sharpe T., 2000: 604-623], протестантизм мен католицизмге қатысты Солтүстік Ирландиядағы конфликт, иудей дәрігер Барух Гольдштейннің 67 мұсылманды атуы (25 ақпан 1994 ж.), буддистік секта «Аум Синрикениң» Токио метросында зарин улы газын жіберуі осының айқын дәлелі. Дегенмен, қазіргі таңда діни терроризм мен экстремизм ислам дінімен байланыста ғана қаралатыны белгілі. Мәселен, АҚШ-тың Мемлекеттік департаментінің террористік ұйымдардың тізімінде дінді өзінің террористік әрекеттерін легитимдеу үшін қолданатын 17 ұйымның 15-і исламмен

байланысты [State department, 2001]. Осы орайда америкалық эксперттердің біршамасында ислам мен исламизмді өзара тығыз байланыста қарастыру сынды жаңсақ пікірдің бар екендігін де айта кету керек. Осылайша, америкалық эксперт Г. Вуд өзінің «ИШИМ нені қалайды» атты мақаласында «Ислам мемлекетін исламдық, тіпті өте исламдық» деп санайтындығын жазады [Wood G, 2014]. Осыған ұқсас пікірді Ш. Хамдидің «Temptations of Power: Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East» атты мақаласында кездеседі: «ол (ислам – А.Б.) қобалжығандарды ИМ жағына шығуға мәжбүрлейді, ол күрестегі өлімге рухтандырады. Ол өлтіруді ақтайды, ол стратегияны құрастыруға және тіпті соғыс шешімдерін қабылдауға мүмкіндік береді» [Hamid Sh, 2014: 310]. Осылайша, әлемдік қауымдастықта, қоғамдық санада исламофобияның пайда болуы үлкен проблема болып табылады. Осы исламофобияның қалыптастырушы фактор ретінде ислам дінінің атын жамылған исламистік бағыттағы экстремистік топтарды атауға болады.

Қазіргі таңда олар эволюцияланып, трансформацияға ұшырап, жаңа деңгей – радикалды исламизацияға жетті. Ал радикалды исламизация «қоғамдық өмірді исламдық нормалар мен құндылықтар тарапынан өзгертуге бағытталған исламдық әйелдердің қозғалысының» пайда болуын меңзейді [Балтанова Г., 2007: 356]. Өз алдына суицидтік терроризмді, әсіресе оған әйелдердің қатысуын түсіндіру исламизм по-

зиясын – исламистік белсенділік кульминациясын көрсететін саяси тенденцияны түсіну арқылы жүргізіледі [Sedgwick M., 2004].

Статистикалық мәліметтерге сүйенер болсақ, тек Ислам мемлекетінің құрамында түрлі дереккөздер бойынша, 20 мыңнан бастап 200 мыңға дейінгі мигрант бар, олардың 500-і еуропа елдерінен келген әйелдер болып табылады [Г. Балтанова, 2016: 225]. Қырғызстандық эксперт Ж. Фронтбек-қызының айтуынша, террористік ұйымдардың әрбір төртінші мүшесі әйел адам болып табылады [28]. Ал Қазақстан азаматтарына тоқталар болсақ, 2015 жылдың мәліметтері бойынша, террористік ұйымдардың қатарында шетелдік әскери іс-қимылдарға 150 отандастарымыз қатысуда. Олармен бірге әскери нүктелерде 200-ге жуық әйел мен балалар бар [25]. Жалпы, экстремизмнің феминизациясы үлкен қауіп төндіретіні анық. Бұл феномен қоғам өмірінің барлық салаларына, яғни саяси институттардан бастап, адамдардың күнделікті өміріне дейін ықпал тигізетіні белгілі. Сол себепті діни экстремизмнің феминизациясы мәселесі қазақстандық қоғам үшін де, сонымен бірге әлемдік қауымдастық үшін де маңызды проблемаға айналып отыр.

Осылайша, егер осы күнге дейін «мұсылман әйелінің образы «батыстық» авторлардың шығыстық «Басқаны» суреттеу процесіндегі мақсат пен құрал ретінде» қолданылып [Werner K., 1998: 40], «Исламдағы қорланған әйел туралы көзқарастар ең көп таралған болса, қазірде ислам терроризмінің әлемдік қауіпі ретіндегі стереотип» [Сабинова Г.А., 2004: 212], соның ішінде әйел адамды да потенциалды қауіп ретінде қарастыру кең таралған. Ғылыми дискурста бұл мәселені О. Абдельлатиф, Д. Кук, А. Карам, М. Оттоуэй, Р. Шолк, М. Сегдвик, А. Әбдірасылқызы, Г. Балтанова, Т. Дронзина, Ж. Фронтбекқызы, Ғ. Шойкин және т.б. сынды ғалым-эксперттер зерттеген. Исламистік ұйымдардағы әйелдердің қозғалысының тарихына О. Абдельлатиф пен М. Оттоуэйдің, Т. Дронзинаның еңбектері арналған. Осылардың арасында исламтану ғылымының тарапынан ең алғаш рет әйелдер исламизмінің қарастырылуы Г. Балтанованың «Черные флаги на черном ветру. Женский исламизм в ИГ: сегодня и завтра» атты еңбегі болып табылады [Балтанова Г.Р., 2016]. Барлық ғалымдар осы феноменнің өте қауіпті екендігін, қоғамды, тұтас әлемдік қауымдастықты дестабилизациялауға ықпал ете алатын процесс ретінде бағалайды.

Негізгі бөлім

Аталмыш феноменнің ХХІ ғасырда ғана толыққанды пайда болып, сонымен бірге діни экстремизмнің эволюцияланып, қоғаммен, діни көзқарастармен бірге трансформациялануына байланысты бұл құбылысты толыққанды зерттеу бүгінгі күннің талабына айналып отыр. Жоғарыда көрсетілген еңбектердің экстремизмнің феминизациясы туралы ғылыми дискурста қосқан үлесін мойындай отырып, біздің зерттеуіміздің жаңалығы ретінде исламистік ұйымдардың арбауындағы әйелдерді дерадикализациялау әдістерін зерттеу ұйғарылды.

Зерттеудің әдістемесін құрастыруды зерттеудің объектісін анықтап алудан басталды. Зерттеудің объектісі діни экстремизмнің феминизация процесі болса, зерттеудің пәні ретінде исламистік экстремизмнің феминизациясы қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты діни экстремизмнің феминизациясы процесін зерттеу болып табылады. Алға қойылған мақсатқа орай төмендегідей міндеттер қойылды:

- діни экстремизмнің феминизациясы процесінің қоғамға тигізетін ықпалын талдау;
- оның шығу себептерін қарастыру;
- діни экстремизмге бейім әйелдің әлеуметтанулық портретін суреттеу;
- осы процестің болашақ перспективаларына болжам жасау;
- экстремизмнің феминизация процесінің алдын алу және онымен күресудің жолдарын қарастыру.

Осылайша, зерттеудің объектісі мен пәні, мақсаты мен міндеттері анықталған соң, зерттеудің гипотезасын анықтауға кірістік. Зерттеудің ауқымды болуына байланысты бірнеше гипотезаны алға тарттық:

1. Экстремизмге мешіт-медреселерде білім алмаған немесе білімін аяқтамаған, яғни діни білімі жоқ неофиттер бейім болып келеді. Көп жағдайда олардың қатарында исламды жаңа қабылдаған конвергенттер де болады.

2. Экстремизмнің феминизациясы қоғамның дамуы үшін қауіп жоғары проблема болып табылады. Ол күнделікті өмірден бастап, саяси институттардың деңгейіне дейінгі қоғам салаларына негативті ықпалын тигізуі мүмкін.

3. Әйелдердің экстремистік ұйымдарға мүше болып, террористік актілерге қатысуы

себептерін екі деңгейде (объективті және субъективті) қарастыру қажет.

Зерттеу әдісі ретінде құжаттарды талдау, эксперттік сұхбаттарды саралау әдістері таңдалды.

Экстремизмнің феминизациясының алдын алу және онымен күресудің тиімді әдістерін анықтау үшін, ең алдымен, осы процестің өзін жан-жақты қарастырған жөн. Сол себепті бұл құбылысты зерттеудің тарихын шолудан бастаған абзал. Жалпы, әйелдерді түрлі террористік актілерге қолдану тәжірибесінің бірнеше жылдық тарихы болғанымен, ол тенденциядан гөрі жекелеген фактілер көлемінде орын алған. Атап айтатын болсақ, алғашқы әйелдердің исламистік топтары ливандық Хизболлах, египеттік Мұсылман-бауырларда, палестиналық джихадтық топтарда, ХАМАС, аль-Каидада пайда болған [Abdellatif O., Ottaway M., 2007: 45]. Дегенмен исламизмнің феминизациясы процесі толыққанды феномен ретінде қалыптасуы ХХІ ғасырға сай келеді. Бұған Ливандағы (1985-1987 жж.), Шри-Ланкадағы (1987-2008 жж.), Түркиядағы (1996-1999 жж.), Шешенстандағы (2000-2004 жж.), Палестинадағы (2002-2006 жж.) әйелдердің террористік актілерге қатысуы дәлел болып табылады [Дронзина Т., 2011].

Экстремизмнің феминизациясының қоғамға тигізетін ықпалын Айнұр Әбдірасылқызы әлемдік және отандық деңгейге бөліп таныстырады. Әлемдік деңгейде бұл феномен радикалды топтардағы әйелдердің санының өсуі, олардың интернет-кеңістіктегі, соның ішінде әлеуметтік желілердегі ақпараттық-насихаттық жұмысқа белсене қатысуы, әйелдердің әскери күш ретінде қолданылуы және соғыс алаңдарында жараланған адамдарға көмек көрсетуге қатысуы, «сексуалды джихадқа» жалған шақыртулар арқылы интимдік қызмет көрсетуші тұлға ретінде әйелдерді пайдалану және олардың радикалды көзқарастағы жаңа ұрпақты тәрбиелеу арқылы көрініс табады.

Ал Қазақстандағы экстремизмнің феминизациясына тән өзіндік ерекшеліктер төмендегідей:

1. Дәстүрлі емес жамағаттың әйел ізбасарлары балаларын дәстүрлі емес көзқарастар аясында тәрбиелеп, олардың құқықтары мен бостандықтарын белгілі бір деңгейде шектейді. Бұл қыз балаларын қинап хиджаб кигізуінен, балаларының кейбір мектептік пәндерге (биология, сурет, өзін-өзі тану) қатысуына рұқсат бермеуінен, дене шынықтыру, өнер, би үйірмелеріне қатыстырмауынан, зайырлы білім беру жүйесіне сыни көзқарасты қалыптас-

тыруынан, вакцинациядан бас тартуынан көрініс табады.

2. Дәстүрлі емес діни отбасылардың әйелдері төмендегідей іс-әрекеттерге қатысады:

- оқшауланған (салафиттік) жамағат мүшелерінің арасында дәстүрлі емес діни ағым жақтастарының көзқарастарына негізделген өмір салтын дәріптеу;

- зайырлы өмір салтын және зайырлы тәрбиені қабылдамау және оларды діни өмір салтының антиподы ретінде қарастыру;

- жамағат мүшелері арасында дәстүрлі емес көзқарастарды насихаттау;

- өз діни көзқарастарына сай келмейтін Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының қағидаларын қабылдамау;

- шариғат заңдарына негізделмеген зайырлы мемлекетке қатысты сыни көзқарастарды қалыптастыру.

3. Діни экстремизм үшін сотталған адамдардың әйелдері түрмеде отырған күйеулерінің жамағатпен байланысын дамыту мен жалғастыруда басты рөл атқарады. Бұған дәстүрлі емес діни ағымдағы жамағат өкілдерінің сотталған адамның отбасы мүшелеріне материалдық көмек көрсетуі ықпал етеді.

4. Сонымен бірге Сириядағы соғыс зонасына кеткен адамдардың әйелдері экстремизмнің жаһандық феминизациясы нәтижесінде пайда болған іс-әрекеттерге қатысады [20]. Оңтүстік Қазақстанның Сарыағаш қаласының тумасы Ұлболсын, Ақтөбе облысының тұрғындары Гүлбану Асанова мен Эльмира Сүлейменнің Сирияға аттануы осының айқын дәлелі болып табылады [25].

Көріп отырғанымыздай, экстремизмнің феминизациясы үлкен қауіп төндіретіні анық. Бұл феномен қоғам өмірінің барлық салаларына, яғни саяси институттардан бастап адамдардың күнделікті өміріне дейін ықпал тигізетіні белгілі. Сол себепті осы құбылыстың пайда болу себептерін қарастыру қажет. Жоғарыда айтылғандай, исламизмнің феминизациясы бұл діни экстремизмнің бір көрінісі болып табылады. Сондықтан исламизмнің феминизациясының себептері де діни экстремизмнің себептерімен ұқсас болып келеді.

Ғалымдардың арасында діни экстремизмнің пайда болуының себептері жөнінде плюралистік көзқарастар қалыптасқан. Біз мақалада діни экстремизмнің пайда болуын әлеуметтану ғылымының аясында қарастыруды жөн көрдік. Әлеуметтанулық тәсілдеменің негізі ретінде Р. Мертонның дисфункция теориясы алынды.

Аталмыш ғалымның пікірінше, қоғам әлеуметтік жүйе болып табылатындықтан белгілі бір қызметті, функцияны атқаратын, өзара ықпалдасқан механизмдерден (әлеуметтік институттардан) құралады. Бір құрамдас бөлігінің бұзылуы тұтас жүйедегі ауытқуларға, яғни дисфункцияға әкелуі мүмкін. Р. Мертон дисфункцияның болуын белгілі бір әлеуметтік институттың басқа институттың қызметіне кедергі жасауының нәтижесінде пайда болады деп ұйғарады. Ғалымның пайымдауынша, әрбір дисфункция девиацияға әкелуі мүмкін. [Социологический словарь, 2004: 124-125]

Яғни, экономикалық, саяси, білім беру және т.б. әлеуметтік институттардың өздерінің функцияларын толыққанды орындай алмауы, базистік әлеуметтік институттардың бірі болып табылатын дін институтында да дисфункцияның және девиантты мінез-құлықтың, яғни экстремизмнің орын алуына себеп болады. Осылайша, экономикалық реформалардың сәтсіздігі (өндірістің құлдырауы, үдемелі жұмыссыздық, тұрғындардың маргинализациясы және т.б.) діни экстремизмнің пайда болуының басты себебі болып табылады. Айталық, 1990 жылдардың соңына таман Сауд Арабиядағы орта білімі барлардың саны жылына 100000 адамды құраса, тек үштен бірінен сәл аз саны ғана өзіне жұмыс таба алады [Kerel G., 2003: 91-108]. Мұның барлығы қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықтың негізі орта таптың дамуына кері ықпалын тигізіп, әлеуметтік шиеленісушілікті туындатты.

Білім беру институтындағы, соны, соның ішінде теологиялық білім беру саласындағы да дисфункциялар діни экстремизм сынды девиантты мінез-құлықтың пайда болуына ықпал ететіндігі айдан анық. Білімсіздік және білім алуға қаражаттың жетіспеуі индивидтердің маргинализациясына демеу болады. Мұны діни терроризм мен экстремизм мәселесін зерттеуші Хусейн абд-эль Маджид Шауаар террористік ұйымдарға қатысы бар адамдардың арасында, олардың аталмыш ұйымдарға қосылу себептерін анықтау мақсатында өткізген сұрауының нәтижелері дәлелдейді:

– діни сауатсыздық (сұралғандардың 56,67% Құранды өте нашар біледі немесе тек исламистердің оларға үйреткендерін біледі);

– пайда құмарлық (сұралғандардың 50% оңай табыс үшін террорист болған) [Абдалла Бен Салех Аль-Обейд, 2004: 36-42].

Сонымен бірге біршама ғалымдар діни экстремизмнің таралуын жаһандану процесімен байланыстырады. Атап айтқанда, жаһанданудың

нәтижесіндегі мұсылмандардың Батыс елдеріне жаппай миграциясымен және олардың көшкен елінің кеңістігіне интеграцияланбай, жергілікті халықпен ассимиляцияланбауына орай тұрғылықты халықтың иммигранттарды дискриминациялауымен байланысты болса, екіншіден, жаһанданумен қатар жүретін вестернизация процесіне қатысты. Вестернизация мұсылман әлеміне тән емес принциптерді тарата отырып, араб әлемінен өзінің түп-тамырына, рухани негіздеріне қайта оралу түріндегі кері реакцияны тудырады. Зерттеушілердің пікірінше, «трансұлттық корпорациялардың тұтынушылық мәдениетін енгізу талпынысына ең қызу наразылық осы корпорациялар жарнамалайтын игіліктерді жақын перспективада иемдене алмайтын тұрғындардың арасында пайда болады» [Пряхин В.Ф, 2008: 36-37].

Дәл осы жағдайды экстремисттер оңтайлы пайдаланып, шынайы исламнан бас тартудың себебі ретінде Батыс әлемін қарастыра бастады.

Жоғарыда аталып өткендей, қоғам бір-бірімен тығыз байланысты, өзара ықпалдасқан әлеуметтік механизмдерден, яғни әлеуметтік институттардан құралған жүйе болып табылады. Яғни жұмыссыздықтың нәтижесіндегі жеке тұлғаның кәсіби саладағы өзін-өзі жетілдіру мүмкіндігінің болмауы, қоғамның кәсіби саласындағы проблемалардың бар екендігін, халықтың белгілі бір бөлігінде мобильділіктің жоқтығын, әлеуметтік лифтілердің және каналдардың жабық болуын меңзейді. Мұны жастардың көпшілігінің өзінің мамандығы бойынша жұмыс жасамауын, сонымен бірге өзін-өзі жұмыспен қамтамасыз етушілердің көпшілігінің іс жүзінде жұмыссыз болып табылатындығымен байланысты.

Осылайша экстремизмнің пайда болуының факторлары өзара байланысты, кей жағдайларда бір факторлар екіншілерінің пайда болуының себебі болып есептеледі. Осылайша, кәсіби білім алу мүмкіндігінің жоқтығы және жұмыссыздық бірінің-бірі себеп-салдары болып табылуы мүмкін. Ал жұмыссыздық индивидтің материалды жағдайына негативті ықпал етуі ықтимал. Осылардың барлығы адамның өзін-өзі қауіпсіз сезінбеуіне әкелуі мүмкін.

Өмірінің ретке келтірілмегендігі, негізгі қажеттіліктердің (қауіпсіздік, біртектілік, мойындау және т.б.) қанағаттандырылмауынан пайда болған ызаланушылық көптеген адамдарды осы ұйымдардың «құшағына» итереді. Осының негізінде оларды басқару, оларда наразы көңіл-күй тудыру оңайлығын экстремистік

ұйымдар мен олардың өкілдері жеке мүдделерінде қолданады. Бұл орайда, әсіресе, жастарды ерекше атау керек, олар өздерінің әлеуметтік тәжірибесінің аздығына байланысты секталарға өмірдің мәнін, өзін-өзі анықтау, жаңа мүмкіндіктерді іздеп келеді.

Ал қазіргі таңдағы исламизм тарапынан пайда болған жаңа тенденция осы құбылыстың феминизациясын қалайша түсіндіруге болады деген мәселе туындары анық. Накос әйелдер мен ер террористер оларды рекруттау, мотивация, идеологиялық ынтызарлық және қатыгездік түсініктерінде фундаменталды ажыратылатындығы туралы ешқандай айғақ жоқтығын алға тартады [Nacos, B. 2005: 413-419]. Дегенмен, феминистік экстремизмге сай өзіндік ерекшеліктердің, яғни әйелдерді өзіндік мүдделерінде пайдаланудың экстремистік топтар үшін «ұтымды» тұстарының бар екендігін ескеру керек. Біріншіден, әйелдер гендерлік стереотиптерге байланысты (әйел адам агрессивті емес) оларды потенциалды қауіпті деп қарастырмау тән. Екіншіден, хиджабтың кең болуы әйелдердің жарылғыш заттарды ғимараттарға алып кіруіне мүмкіндік туғызады. Үшіншіден, отбасының ұйытқысы болып, бала тәрбиесінде басты рөл атқарушы әйел радикалды көзқарастағы жаңа ұрпақты тәрбиелей алады.

Экстремизмнің феминизациясы процесін толыққанды ашу мақсатында осы процестің іске қосылуының үлгісін ұсынуды жөн көрдік.

Бірінші кезеңде әйелдердің экстремистік ұйымдардың мүшесі болуы немесе террористік ұйымдарға қатысуы шектен шыққан іс-әрекет ретінде қарастырылады.

Шолктың айтуынша, гендерлік қарым-қатынастарды қамтитын конвенционалды мінез-құлықпен ажыраудың (мысалы, әйелдердің ер адамның статусына тән зорлық-зомбылық жасауы) болуына байланысты террористік ұйымдар осы мінез-құлықты «мәртебелі» мінез-құлыққа қарама-қарсы болып қарастырылмауы үшін ескі гендерлік нормалардың жаңа формасы ретінде көрсетуге тырысты. [Schalk, P, 1994: 1-22, Schalk P, 1997: 151-190]. Сол себепті исламистік феминизмнің идеологтары әйелдердің джихадқа қатысуына байланысты дін тарихындағы фактілерді іздестіруі «осы проблеманың діни мұсылмандардың көзіндегі легитимділікке ие болуы үшін, оның тарихи тереңдігінің болуы қажеттілігін» [Cook D, 2005: 375-384] түсінуімен байланысты.

Келесі кезеңде феминистік экстремизмді легитимизациялау қажеттілігі туындайды. Осы

құбылысты заңдастырудың ең басты қадамы пәтуаларды шығару болып табылады. Атап айтқанда, Пәтуалар бойынша комитеттің басшысы Шейх Абу аль-Гасан әйелдердің қатысуына оң санкциясын береді: «Бұл соғысқа ұлы әкесінің рұқсатынсыз, әйел күйеуінің рұқсатынсыз, құл иесінің рұқсатынсыз қатыса алады... Исламға шабуыл жасалғанда, шекаралар жойылады. Джихад барлық мұсылмандар үшін міндетті» [Sheikh Abu Al Hassan, 2001]. Келесі пәтуаны Шейх Умар аль-Бакри де пәкістандық президент Мушаррифке қарсы пәтуә шығару барысында әйелдердің қатысуына оң баға береді. [Israeli R., 2004: 66-96]

Келесі кезең пәтуаларды адресатқа, яғни әйелдерге жеткізу болып табылады. Әйелдердің исламистік қозғалысқа тарту мақсатындағы негізгі канал – әлеуметтік желілер болып табылады. Ғ. Шойкиннің мәлімдеуінше, осы тақырыптағы аккаунттар «Вконтакте», «Одноклассники» сынды әлеуметтік желілерде жиі кездессе, «Facebook»-те де бірнеше тіркелген парақшалар бар [24]. Бұл пікірді А. Әбдірасылқызы да құптап, интернет-ресурстарда экстремистік бағыттағы мәліметтердің көптігін айтады [20]. Жалпы дәстүрлі емес діни көзқарастарды насихаттаушы материалдарға деген сұраныстың болуын олардың қолжетімділігімен және ислам туралы ақпараттың жеткіліксіздігімен немесе толыққанды болмауымен түсіндіруге болады.

Әлеуметтік желілермен қоса, әйелдердің деструктивті діни ұйымдардың қатарына кіругінің себебі ретінде отбасы мүшелерінің арасында дәстүрлі емес діни көзқарастарды ұстанушылардың да болуы қарастырылуы тиіс.

Әрине, ұсынылған үлгі осы процестің қырсырын толыққанды ашып бере алмағанымен, оның негізгі кезеңдерін қамтиды. Яғни, үлгіде көрсетілген іс-әрекеттерден бөлек түрлі іс-қимылдардың да қолданылуы мүмкін екендігін, сонымен бірге аталмыш феноменнің уақыт талабымен трансформацияланып, эволюцияға ұшырайтындығын ескеру керек.

Экстремизмнің феминизациясының себептерін қарастыра келе, оның құрсауына түскен әйел адамның әлеуметтанулық портретін құрастыру потенциалды құрбанды анықтауға және онымен адрестік жұмыс жасауға мүмкіндік туғызады.

Мадрид автономды университетінің саясаттану және исламдық зерттеу докторы К. Маликов «секс-джихадқа» аттанып, террористік ұйымдардың мүшелеріне айналатын көп жағдайда екінші рет тұрмыс құра алмай жүрген жесір немесе ажырасқан әйелдер екендігін

алға тартады. Дегенмен, отбасындағы зорлық-зомбылықпен ұшыраған тұрмыстағы әйелдер мен өзінің екінші жартысын таба алмай жүрген жас қыздардың да арасында Сирияға аттанатындары кездеседі. Олардың барлығы дерлік мешіт-медреселерде білім алып, исламдық курстарды аяқтамаған неофиттердің, яғни кенеттен діншіл болып кеткендердің қатарына жатқыза аламыз [26].

Ал ресейлік эксперт В.А. Сосиннің пікірінше, әйелдерді суицидтік терроризмге үгіттеу үшін олардың діни сауатсыздығы, олардың исламның «уахабистік» тұжырымдарын дұрыс деп тануға негізделген примитивті діни көзқарастары қолданылады. Сонымен бірге ғалым әйелдерді діни террористік актіге итермелейтін себептерге ол әйелдердің негативті біртектілігінен айырыла алмай, қоғамға қайта оралу мүмкіндігінен жоғалтуына байланысты өзінің ар-ожданын құтқарудың жалғыз жолы ретінде суицид арқылы «әулие азаптанушы» мәртебесіне өту қарастырылады [Сосин В.А., 2011].

Қырғызстандағы Сириядан қайтып келгендердің арасында жүргізілген сауалнама олардың мемлекет жүргізіп отырған саясатқа көңілі толмайтын орта тап өкілдері екендігін және олардың тағдырына ренжіген, болашағына сеніммен қарамайтын адамдар екендігін анықтады [26].

Жоғарыдағы көрсетілген кандидаттарды Риколфидің дифференциялау үлгісінің негізінде [Ricolfi L., 2005: 111] өзіміздің үш топтан құралған модельді ұсынамыз:

1) Өздерін таңдаулылар ретінде қарастыратындар. Олардың мотивациясының түп-тамырын өзін Құдаймен таңдалғандар (Жаратушы азап шегушілерді таңдайды) және азаптану трансценденталды марапаттарға жетудің ең қысқа жолы ретінде қарастыруы құрайды.

2) Кек алуға тырысушылар. Бұл топтың басты мақсаты террористік актілерде немесе әскери іс-қимылдарда қаза тапқан туыстары үшін кек алу болып табылады.

3) Саяси режимнен көңілі қалғандар. Бұл топқа саяси жүйені тек революция жолымен ғана өзгертуге болатындығына сенімді адамдарды жатқызуға болады.

Көріп отырғанымыздай, діни аспект, яғни діндарлық әйелдің экстремистік ұйымның мүшесі атануының басты себебі болып табылмайтындығы анықталды. Көп жағдайда әйелдің экстремистік ұйымның мүшесі атануына діни сенімнен басқа отбасы мүшелерінің аталмыш ұйымдардың мүшесі болуы, қайтыс болған туыстары үшін кек алу, саяси режимге наразы болу,

отбасындағы зорлық-зомбылықтан құтылу, өзінің ар-ожданына келген кірді кетіру сынды себептер түркі болады.

Қорытынды

Осылайша, исламның діни экстремизм мен терроризмге қатысының жоқтығын, жалпы, «исламизмнің дәстүрлі ислам принциптерін арамдататын діни тоталитаризмнің идеологиясы» деп объективті баға беруге болады [Nadi Palazzi, 2001]. Сондықтан айрандай ұйыған елімізді арандатуға әкелетін бұл құбылыспен кешенді күрес қажет. Ол деструктивті ағымдарды жоюмен қатар олардың көбеюінің алдын алу мақсатындағы діни ұйымдар мен мемлекеттің симбиозын құрайтын шаралардан құралуы тиіс. Атап айтқанда, ең алдымен профилактикалық әдістерге баса назар аударылуы керек. Олардың өзі екі деңгейде жүргізілуі тиіс. Біріншіден, исламистік ағымдардың деструктивті ықпалын аша көрсетуге бағытталған шаралар болса, екіншіден халықтың арасында, соның ішінде діни қызметкерлердің теологиялық білімдерін жоғарылатумен сипатталуы қажет. Себебі, халықтың діни сауаттылығының жоғарылығы олардың деструктивті секталардың құрбанына айналу қаупін төмендетеді. Сонымен, бұл шаралардың қатарына келесілерді жатқызамыз:

1. Контрагитациялық жұмыс үшін дінтанушылардан, ЖОО қызметкерлерінен, дәстүрлі діндердің дін басыларынан құралған топтарды жасақтап, орталықтар құру қажет. Бұл орталықтарда аталмыш эксперттердің өткізетін тренинг, семинарларының үгіт-насихат материалдары көркем безендіріліп, сауатты, әрбір адамға түсінікті түрде дайындалуы керек. Бұл тұста агитацияға түрлі әлеуметтік топтардың адамдарының қатысатынын ескере отырып, олардың білім деңгейлері, мінез-құлқының ерекшеліктері, дүниетанымдық көзқарастары есепке алына отырып, діни постулаттармен қатар, ҚР діни ұйымдар туралы заңнамасы, діни экстремизм және терроризмге қарсы іс-қимыл туралы заңдарын түсіндіруге ерекше мән қойылуы тиіс.

2. Ескерілетін жайт, түсіндірме жұмыстары фиктивті, формалды түрде жүргізілетін болса, олардың ешқандай нәтиже әкелмейтіні анық.

3. Жоғарыда аталған орталықтарда мамандар тренингтер ұйымдастырып, солардың барысында қауіп тобына кіретін адамдармен жұмыс жүргізіледі. Бұл топтарды мониторингтің көмегімен анықтауға болады.

4. Орта немесе жоғары оқу орындарында белгілі бір діни ілімге акцент жасалмай, дін

тарихы және философиясы пәні оқытылғаны абзал. Ойлау мәдениеті үйретілуі тиіс, жеке тұлғалық діни және философиялық талғамдарды қалыптастыру қажет. Бұл болашақта әрбір адамға қоғам үшін қауіпті ілімдерді анықтай алып, олардан аулақ болуға мүмкіндік береді.

5. Жастарға мәдени, өнімді бос уақыт өткізу дағдыларын қалыптастыру процесіне тек ата-аналар, мектеп және басқа да білім беру ұйымдарынан бөлек, балалар шығармашылығы және жастар үйлері сынды ұйымдардың да қатысуы маңызды. Бұл сектасыз толыққанды өмірді көруге мүмкіндік береді.

6. Жастарды жұмыспен қамту, жұмыс орындарының болуын қамтамасыз ету, аз қамтылған тұрғындар үшін білім алу гранттары мен квоталарын бөлу.

7. Деструктивті ұйымдардың ықпалына бейім тұрғындармен жұмыс барысында ең маңызды міндет бұл сенімнің біздің менталитетке, қазақ халқының салт-дәстүрлеріне тән еместігін түсіндіру болып табылады. Үгіт-насихат жұмыстарында сектада болған шынайы адамдардың тарихына негізделген сапалы түрде монтаждалған видеоматериалдар көп көлемде қолданылуы керек.

8. Осы орайда тек деструктивті ағымдарға қарсы немесе олардың алдын алатын іс-шаралармен шектелмей, дәстүрлі ислам туралы ақпараттық мәлімет беретін орталықтардың және топтардың санын ұлғайту. Ол бірнеше бағытта, яғни барлық оқу орындарында, мешіттер мен басқа да мемлекеттік ұйымдарда түсіндіру жұмыстары мен дәрістер оқылуы тиіс.

9. Сонымен бірге мешіттердің жанынан ақысыз түрде діни сауат ашу курстарының санын ұлғайту. Бұл жоба ислам діні туралы халықтың білімін жоғарылату арқылы дәстүрлі емес діни идеологияның таралуына шектеу қояды.

10. Имамдардың кәсіби мамандану деңгейін көтеру. Имамдардың арасында кәсіби

теологиялық немесе дінтанулық білімінің болуын шарт ету керек. Себебі, бұл жамағаттың имамға деген құрметін жоғарылатады.

11. Мұсылман әйелдер ұйымдарының ассоциациясын құру. Бұл олармен адрестік түсіндірмелік және әдістемелік жұмыс жүргізуге мүмкіндік туғызады.

12. Өзбекстандағы маххалалардағы отын тәжірибесін қолдану. Өзбек мұсылман әйелдерінің арасында отынның, яғни ислами білімі бар және осы білімін трансляциялаумен айналысатын әйелдер қауымын «отын» деп атайды. Олар өзбек қоғамында мәртебеге ие, мұсылман әйелдер олардың кеңестеріне құлақ асып, олардың пікірлерін жоғары бағалайды. Біздің пікірімізше, қазақстандық қоғамға да «отын институты» қажет.

Келесі шаралардың қатары экстремизмге қарсы әрекеттерден құралыуы тиіс:

13. Әлеуметтік желілердің мониторингі және дәстүрлі емес діни идеологияны таратушы сайттар мен әлеуметтік желілердегі парақшаларды бұғаттау. Бұл іс-әрекет үнемі жүргізіліп отыруы тиіс. Себебі, көп жағдайларда жойылған аккаунттардың орнына жаңалары тез арада пайда болып отырады.

14. Деструктивті діни ағымдардың құрсауына түскен әйелдермен жан-жақты әлеуметтік жұмыс. Сенім телефондарының болуы, тегін психологиялық көмектің көрсетілетін әлеуметтік орталықтардың Қазақстанның барлық қалаларында ашылуы керек.

15. Қазақстандағы діни экстремизмге қарсы күресте басқа мемлекеттердің тәжірибесі кеңінен қолданылуы керек. Бұл өзіміздің жұмысымыздағы кемшіліктерді түзетуге мүмкіндік береді.

Болашақта осы ұсыныстар жүзеге асырылатын болса, Қазақстандағы экстремизмнің феминизациясына тосқауыл болуына септігін тигізетініне сенімдіміз.

References

- 1 Abdellatif O., Ottaway M. Women in Islamist Movements: Toward an Islamist Model of Women's Activism // Carnegie Middle East Center. – 2007. – № 2. – June. – 45 p.
- 2 Cook, David. 2005. Women fighting in Jihad? Studies in Conflict and Terrorism, 28, pp.375-384
- 3 Hadi Palazzi. Islam perverted // The Review, October 2001, vol. 26, №10.
- 4 Hamid Sh. Temptations of Power: Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East. – Oxford University Press, 2014. – 310 p.
- 5 Israeli, Raphael. 2004. Palestinian women: the quest for a voice in the public square through «islamikadze martyrdom», Terrorism and Political Violence, Vol.16, N1, (Spring), pp.66-96
- 6 Kepel, Gilles. 2003. The Origins and Development of Jihadist Movement: From Anticommunism to Terrorism. Assian Affairs, Vol. XXXIV, N II, July, pp.91-108

- 7 Mayer, Jean-Francois. 2001. Cults, Violence and Religious Terrorism: an International Perspective. *Studies in Conflict and Terrorism*, 24, pp.361-376
- 8 Nacos, B. 2005. The portrail of female terrorists in the media: similar framing patterns in the news coverage of women in politics and terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 2005, 28, pp.413-419
- 9 Rapoport D. 1988. Messianic Sanctions for Terror. *Comparative Politics* vol.20 N2, (Jan), pp.195-213
- 10 Ricolfi, Luca. 2005. Palestinians 1981-2003. In GAMBETA, Diego. (ed) 2005. *Making sense of Suicide Missions*. Oxford, Oxfor Univerity Press, p.111
- 11 Schalk, Peter. 1994. Women fighters of the Liberation tigers in Illiam: the martial feminism of Atel Palac. *South Asia Research*, 14 (2), Autumn, pp. 1-22,
- 12 Schalk, Peter. 1997. The revival of Martyr cults among Ilavar. *Temenos*, 33, pp.151-190
- 13 Sedgwick, Mark. 2004. The Islamic Leviathan. Oxford scholarship on-line, <http://www.oxfordscholarship.com.chain.kent.ac.uk/oso/private/content/politicalscience/9780195144260/p047.html>
- 14 Sharpe T. 2000. The Identity Christian Movement & Ideology of Domestic Terrorism. *Journal of Black Studies*, Vol.30, N4 pp.604-623.
- 15 Sheikh Abu Al Hassan. 2001. 18 October. MEMRI: Special Dispatch Series – No. 296, <http://www.memri.org/bin/articles.cgi?Area=sd&ID=SP29601>
- 16 State department, 2001. Patterns of Global Terrorism, www.state.gov/s/ct/rls/pgtrpt/
- 17 Werner K. Deconstructing the Issue of Islamic Fundamentalism: Approaching the Issue. In: Stauth G. *Islam – Motor or Challenge of Modernity*. Hamburg: Lit, 1998.
- 18 Wood G. What do ISIS really want? *The Atlantic*, September, 2014. – URL: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/03/what-isis-really-wants/384980/>
- 19 Абдалла Бен Салех Аль-Обейд. Угрозы терроризма и борьба с ним // *Азия и Африка сегодня* – 2004. – № 4 – С.36-42
- 20 Айнуур Абдирасилқызы: Мероприятия в Актобе могут способствовать преодолению феминизации экстремизма <http://e-islam.kz/ru/interview/item/11812-ajnur-abdirasilkyzy-provodimye-v-aktyubinske-meropriyatiya-sposobstvuet-preodoleniyu-feminizatsii-ekstremizma>
- 21 Балтанова Г. Женский исламизм – феномен XXI века // *Вестник экономики, права и социологии*. – 2016. – №17 – С. 224-229.
- 22 Балтанова Г. Мусульманка. – М.: Логос, 2007. – 405 с
- 23 Балтанова Г. Черные флаги на черном ветру. Женский исламизм в ИГ: сегодня и завтра – М.: LAP, 2016. – 108 с.
- 24 Батырбек Агимбетов. Мусульманок Казахстана объединят в ассоциацию для защиты от религиозного экстремизма <https://informburo.kz/novosti/musulmanok-kazahstana-obedinyat-v-associaciyu-dlya-zashchity-ot-religioznogo-ekstremizma.html>
- 25 Все ушли на секс-джихад <https://yvision.kz/post/539240>
- 26 Джихад аль-никах. Жены секс-милосердия <http://www.dzhikhad-alnikh-zheny-seksmiloserdiya>
- 27 Дронзина Т. Терроризма женский лик (результаты международного исследования). – Астана, 2011. – 236 с.
- 28 Жамал Фронтбек кызы: Каждый четвертый член радикальных религиозных организаций – женщина! <http://www.nlkg.kg/ru/security/zhamal-frontbek-kyzy-kazhdyj-chetvertyj-chlen-radikalnykh-religioznykh-organizacij-%E2%80%93zhenshhina>
- 29 Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. – М.: Хранитель, 2006.
- 30 Пряхин В.Ф. Как выжить? Новая идеология для человечества. – М.: Весь мир, 2008. – С. 36-37.
- 31 Сабирова Г. «Как стать и остаться мусульманкой: опыт разных поколений.» Сборник «Устная история и биография. Женский взгляд.» / ред. и сост. Е.Ю. Мещеркина. – М.: Невский простор, 2004. – С. 193-219.
- 32 Соснин В.А. Психология суицидального терроризма в XXI веке: исторические параллели и современные геополитические тенденции // *Психологический журнал*. – 2011. – Т. 32. – № 4. – С. 30-44, http://e-notabene.ru/nb/article_614.html
- 33 *Социологический словарь: пер. с англ. / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б.С. Тернер.* – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – С. 124-125.

References

- 1 Abdellatif O., Ottaway M. Women in Islamist Movements: Toward an Islamist Model of Women’s Activism // *Carnegie Middle East Center*. – 2007. – № 2. – June. – 45 p.
- 2 Cook, David. 2005. Women fighting in Jihad? *Studies in Conflict and Terrorism*, 28, pp.375-384
- 3 Hadi Palazzi. Islam perverted // *The Review*, October 2001, vol. 26, №.10.
- 4 Hamid Sh. *Temptations of Power: Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East*. – Oxford University Press, 2014. – 310 p.
- 5 Israeli, Raphael. 2004. Palestinian women: the quest for a voice in the public square through «islamikadze martyrdom», *Terrorism and Political Violence*, Vol.16, N1, (Spring), pp.66-96
- 6 Kepel, Gilles. 2003. The Origins and Development of Jihadist Movement: From Anticommunism to Terrorism. *Assian Affairs*, Vol. XXXIV, N II, July, pp.91-108
- 7 Mayer, Jean-Francois. 2001. Cults, Violence and Religious Terrorism: an International Perspective. *Studies in Conflict and Terrorism*, 24, pp.361-376
- 8 Nacos, B. 2005. The portrail of female terrorists in the media: similar framing patterns in the news coverage of women in politics and terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 2005, 28, pp.413-419

- 9 Rapoport D. 1988. Messianic Sanctions for Terror. *Comparative Politics* vol.20 N2, (Jan), pp.195-213
- 10 Ricolfi, Luca. 2005. Palestinians 1981-2003. In GAMBETA, Diego. (ed) 2005. Making sense of Suicide Missions. Oxford, Oxford University Press, p.111
- 11 Schalk, Peter. 1994. Women fighters of the Liberation tigers in Illiam: the martial feminism of Atel Palac. *South Asia Research*, 14 (2), Autumn, pp. 1-22,
- 12 Schalk, Peter. 1997. The revival of Martyr cults among Ilavar. *Temenos*, 33, pp.151-190
- 13 Sedgwick, Mark. 2004. The Islamic Leviathan. Oxford scholarship on-line, <http://www.oxford-scholarship.com.chain.kent.ac.uk/oso/private/content/politicalscience/9780195144260/p047.html>
- 14 Sharpe T. 2000. The Identity Christian Movement & Ideology of Domestic Terrorism. *Journal of Black Studies*, Vol.30, N4 pp.604-623
- 15 Sheikh Abu Al Hassan. 2001. 18 October. MEMRI: Special Dispatch Series – No. 296, <http://www.memri.org/bin/articles.cgi?Area=sd&ID=SP29601>
- 16 State department, 2001. Patterns of Global Terrorism, www.state.gov/s/ct/rls/pgtrpt/
- 17 Werner K. Deconstructing the Issue of Islamic Fundamentalism: Approaching the Issue. In: Staath G. Islam – Motor or Challenge of Modernity. Hamburg: Lit, 1998.
- 18 Wood G. What do ISIS really want? *The Atlantic*, September, 2014. – URL: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/03/what-isis-really-wants/384980/>
- 19 Abdalla Ben Salekh Al'-Obeyd. Ugrozy terrorizma i bor'ba s nim // Aziya i Afrika segodnya – 2004 – № 4 – pp.36-42
- 20 Aynur Abdirasilkyzy: Meropriyatiya v Aktobe mogut sposobstvovat' preodoleniyu feminizatsii ekstremizma <http://e-islam.kz/ru/interview/item/11812-ajnur-abdirasilkyzy-provodimye-v-aktyubinske-meropriyatiya-sposobstvuet-preodoleniyu-feminizatsii-ekstremizma>
- 21 Baltanova G. Zhenskiy islamizm – fenomen XXI veka // *Vestnik ekonomiki, prava i sotsiologii*, 2016, №1 – pp.224-229
- 22 Baltanova G. Musul'manka. – M.: Logos, 2007 – 405 p
- 23 Baltanova G. Chernyye flagi na chernom vetru. Zhenskiy islamizm v IG: segodnya i zavtra – M: LAP, 2016. – 108 p.
- 24 Batyrbek Agimbetov Musul'manok Kazakhstana ob'yedinyat v assotsiatsiyu dlya zashchity ot religioznogo ekstremizma <https://informburo.kz/novosti/musulmanok-kazahstana-obedinyat-v-associaciyu-dlya-zashchity-ot-religioznogo-ekstremizma.html>
- 25 Vse ushli na seks-dzhikhad <https://yvision.kz/post/539240>
- 26 Dzhikhad-almikakh-zheny-seksmiloserdiya <http://www.dzhikhad-almikakh-zheny-seksmiloserdiya>
- 27 Dronzina T. Terrorizma zhenskiy lik (rezul'taty mezhdunarodnogo issleddvaniya) – Astana, 2011 – 236 p.
- 28 Zhamal-frontbek-kyzy-kazhdyy-chetvertyj-chlen-radikalnyx-religioznyx-organizacij -zhenshhina! <http://www.nlkg.kg/ru/security/zhamal-frontbek-kyzy-kazhdyy-chetvertyj-chlen-radikalnyx-religioznyx-organizacij-%E2%80%93-zhenshhina>
- 29 Merton R: Sotsial'naya teoriya i sotsial'naya struktura – M.: Khranitel', 2006
- 30 Pryakhin V.F Kak vyzhit'? Novaya ideologiya dlya chelovechestva. M.: Ves' mir, 2008. pp.36-37
- 31 Sabirova G. «Kak stat' i ostat'sya musul'mankoy: opyt raznykh pokoleniy.» Sbornik «Ustnaya istoriya i biografiya. Zhenskiy vzglyad.» Red. i sost. Ye.YU.Meshcherkina. M., Nevskiy prostor, 2004 – pp.193-219
- 32 Sosnin V.A. Psikhologo. Kak vyzhit'? Novaya ideologiya dlya chelovechestva. M.: Ves' mir, 2008. PP.36-37giya suitsidal'nogo terrorizma v khkhi veke: istoricheskiye paralleli i sovremennyye geopoliticheskiye tendentsii/ *Psikhologicheskii zhurnal*.2011. T. 32. № 4. S. 30-44, http://e-notabene.ru/nb/article_614.html
- 33 Sotsiologicheskii slovar': Per. s angl. / N. Aberkrombi, S. Khill, B. S. Turner. – M.: ZAO «Izdatel'stvo «Ekonomika», 2004. – pp. 124–125